տեսան Ս. Գրիգորի հանդիսաւոր երթը ի Կեսարիա, համարձակութիւն առին բանալու եւ վերաշինելու եկեղեցիները։ Ըստ արաբերէն վարքին՝ Պետրոս, որ Գրիգորի կ'ընկերանար, այդ եկեղեցիները կ'օծէր, մինչ յունարէնին մէջ, Ս. Գրիգորն է որ խաչեր կը տնկէ ու պատարագ կ'ընէ։

Աշտիշատի մէջ, երբ արքայական կառքը կը կանգնի՝ Ս. Գրիգոր կ'իմանայ թէ հոն է որ սուրբերը՝ Յովհաննէս Մկրտիչ եւ Աթանագինէս, որոնց նշխարները կը փոխադրէր, կը հաճին մնալ. ուստի կը հրամայէ նոյն տեղը անոնց վկայարանները շինել։ Ապա Աստղիկի տաճարին կործանման հրաշքը տեղի կ'ունենայ. որմէ վերջ, կ'ըսէ յունարէն վարքը, Պետրոս պաշտօնապէս բազմեցուց Ս. Գրիգորը առաքելական աթոռին վրայ։

Ասկէ՝ շատ պարզ կ'երեւի թէ Աշտիշատի մէջ արդէն իսկ կար եկեղեցի մը. եւ թէ ան եղած էր աթոռանիստ եկեղեցին։ Այդ իսկ պատճառով՝ Փ. Բիւզանդ կ'ըսէ Տարօնի եկեղեցւոյն համար. «Մեծ եւ նախ առաջին եկեղեցին, մայր եկեղեցեացն ամենայն Հայաստանեայց... զի յառաջ նախ անդ շինեալ էր սուրբ եկեղեցին եւ ուղղեալ սեղան յանուն Տեառն»[91]։ Այս խօսքերն ալ կը յայտնեն թէ առաջուընէ կար հոն եկեղեցի մը եւ դեռ Դ. դարուն՝ մայր ամենայն եկեղեցեաց Հայաստանեայց կը կոչուէր։ Ապա թէ ոչ, Ղեւոնդ՝ Պետրոսի չէր յանձներ Գրիգորը տանիլ Հայաստան ու հոն բազմեցնել առաքելական աթոռի վրայ։ Կարելի չէ մտածել թէ Ս. Յովհաննու եւ Աթանագինէսի նշխարներուն համար շինուած վկայարանին համար ըլլայ խօսքը, որովհետեւ ան Փաւստոսի մէջ զատէն յիշուած է իբրեւ «Ի ներքոյ քան զնա (մայր եկեղեցին) մարգարէանոցն Յովհաննու. եւ անոր մօտ՝ տուն Տեառն Հանգիստ Առաքելոց» կոչուած տեղը։ Ազաթանգեղոսի հայերէն խմբագրիչը սխալ հասկցած է եւ Փաւստոսէն փոխ առնելով նոյն բացատրութիւնը՝ կրկնած է իբրեւ թէ Ս. Գրիգոր «Նախ անդ արար սկիզբն շինելոյ եկեղեցեաց եւ ուղղել սեղան յանուն սուրբ Երրորդութեանն եւ կազմել աւազան մկրտութեան»[92]։ Յունարէն վարքին մէջ չկայ նման բացատրութիւն. մանաւանդ թէ յայտնի կ'երեւի որ հոն կար արդէն իսկ եկեղեցին եւ եպիսկոպոսական աթոռ եղած էր նախապէս, այդ իսկ պատճառաւ՝ կ'ըսուի թէ Աշտիշատի մէջ բազմեցաւ առաքելական աթոռի վրայ։

Գուցէ այս բացատրութեան հետ համեմատելու է Փաւստոսի մէջ՝ Յուսիկի ձեռնադրութեան առթիւ ըսուածը. «Եւ նստուցին զնա յաթոռն առաքելոյն Թադէոսի եւ յաթոռ իւրոյ հաւուն մեծին Գրիգորի եւ զարձան անդրէն մեծաւ խնդութեամբ, եկեալք առողջութեամբ յաջողեալք հասանէին յԱյրարատեան աշխարհն»[93]։ Ուրեմն հոս Աթոռ բազմեցնելու արարողութիւնը տեղի կ'ունենայ, եւ ան՝ նախ քան Վաղարշապատ գալը. բնական է մտածել թէ այս արարողութիւնն ալ հոն տեղի ունեցած է, ուր որ Ս. Գրիգորի համար եղած էր։ Փաւստոսի մէջ նոյն տեղը Աթոռ Ս. Թադէոսի կը կոչուի, իսկ յունարէն վարքին մէջ Առաքելական աթոռ։ Հարցին մէջ աւելի խորանալու պէտք չունինք, մեր նիւթէն չհեռանալու համար։ Կը բաւէ տեսնել ու համոզուիլ որ յունարէն վարքին մէջ պատմուածները շատ աւելի հարազատ են ու մանրամասն տեղեկութիւններով լի, որոնք կը հաստատուին նաեւ Փաւստոսի վկայութեամբ ալ. մինչ Ազաթանգեղոսի հայերէն խմբագրութիւնը համառօտուած, փոփոխուած, երբեմն ալ սխալ տեղեկութիւններով, կը մատնանշէ յետին ձեռք։

(Շարունակելի)

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

91. Փ. Բիւզանդ, Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1933, էջ 41։

92. Ազաթանգեղոս, անդ, էջ 610։

93. Փ. Բիւզանդ, անդ, էջ 40–41։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՇԽԱՐՆԵՐ ՕՏԱՐՆԵՐՈՒ ՔՈՎ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՇԻԼԹՊԵՐԿԷՐԻ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Յովհաննէս Շիլթպերկէր՝ Հունգարիոյ Սիկիսմունտ թագաւորին հետ Արեւելք կը մեկնի խաչակրութեան մը համար անհաւատներու դէմ, 1394ին, ու հոն գերի բռնուելով՝ 33 տարի կը մնայ թաթարներու ձեռքը, երկար ատեն շրջելով նաեւ Հայաստան եւ հայկական շրջանակներու մէջ, մինչեւ որ կը յաջողի փախչիլ եւ տուն վերադառնալ։ Դարձէն վերջ՝ կը գրէ իր յուշերը, որոնց մէջ ստէպ կը հանդիպինք նաեւ հայկական նիւթերու։ Բայց մասնաւորապէս իր գրութեան վերջին գլուխները ամբողջովին հայերուն նուիրուած են (62 – 66 գլուխները), որոնցմէ վերջ իր վերադարձի ճամբորդութիւնը միայն կայ՝ մէկ գլուխի մէջ ամփոփուած։ Հուսկ կը դնէ հայերէն եւ թաթարերէն լեզուներով «Հայր մեր» աղօթքը, իբր ապացոյց կարծես իր պատմածներուն վաւերականութեան։

Շիլթպերկէրի յուշերու չորս ձեռագիրներ գոյութիւն ունին, 1443–1448 տարիներ գոյութիւն ունին, գերմաներէն, որոնց մէջ լաւագոյն օրինակը կը նկատուի Հայտելպերկի ձեռագիրը, որմէ եղած է նաեւ անգլիերէն թարգմանութիւնը, որու յառաջաբանէն կ'ամփոփեմ այս տեղեկութիւնները։ Կան դարձեալ զանազան հրատարակութիւններ. առաջինը 1473ի ատենները կատարուած է հաւանաբար. որուն ապա կը հետեւին ուրիշներ (19 հրատարակութիւններ) մինչեւ 1866։ Սակայն այս հրատարակութիւններէն շատերը աղաւաղուած են յաւելուածներով կամ յապաւումներով։

Ս. Ղազարու գրատան մէջ ունինք ուղղակի Հայտելպերկի ձեռագրէն թարգմանուած անգլիերէն լեզուով հրատարակութիւն մը, հետեւեալ խորագրով.

The Bondage and Travels of JOHANN SCHILTBERGER, a native of Bavaria, in Europa, Asia, and Africa, 1396-1427. Translated from the Heidelberg MS. edited in 1859 by prof. Karl Friedrich Neumann, by Commander J. Buchan Telfer, R. N., London. Printed for the Hakluyt Society. MDCCCLXXIX.

Շիլթպերկէրի գրութիւնը շատ հետաքրքրական է՝ պատմական, ազգագրական, ծիսական եւ մինչեւ իսկ լեզուական տեսակէտներով. թէեւ մէջը յիշուած հայերէն բառերը չափազանց աղաւաղուած են, (զոր փակագծի մէջ կը դնեմ՝ ըստ անգլիական թարգմանութեան), մանաւանդ այս աղաւաղումները դեռ աւելի զգալի են «*Հայր մեր*»ին մէջ. սակայն ասոնք կարելի է վերագրել օրինակողներու եւ հրատարակիչներու հայերէն լեզուի անգիտութեան, եւ ոչ Շիլթպերկէրի։

Գրութիւնը, ինչպէս ընթերցողն ալ պիտի տեսնէ, պարզ եւ մանկական է, ամբողջ պատմուածքէն հէքեաթի մը թարմութիւնը կը զգացուի, մանաւանդ որ կան նաեւ առասպելներ ալ մէջբերուած, զորս հեղինակը գիտակցութեամբ կը կրկնէ՝ աւելի հաճելի դարձնելու համար իր գրութիւնը. հետաքրքրական է այնու որ կը ներկայացնէ ժողովրդական համոզումներն ու աւանդութիւնը՝ կարգ մը պատմական խնդիրներու մէջ։

ԾԱՆՕԹ. ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ

© National Library of Armenia

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ (62)

Երկար ժամանակ պտնուած եմ նաեւ Հայաստան։ Լէնկ Թիմուրի մահէն վերջ՝ ես անցայ իր որդւոյն մօտ, որ երկու թագաւորութիւններու տիրած էր Հայաստանի մէջ։ Անոր անունը Շարոխ (Scharoch) էր, եւ կը սիրէր Հայաստան ապրիլ, որովհետեւ հոն զեղեցիկ դաշտագետիններ կային։ Ան ձմեռը հոն կ՚անցընէր իր ժողովուրդին հետ, որովհետեւ հոն լաւ ածուներ կային։ Դաշտագետնէն մեծ գետ մը կ՚անցնի, որ Կուր (Chur) կը կոչուի. նաեւ Տիգրիս ալ կը կոչեն. այս գետին մօտ, նոյն երկրին լաւագոյն մեռաքսը կայ։ Անհաւատները իրենց լեզուով Ղարաբաղ (Karawag) կը կոչեն այս դաշտագետինը։ Թէեւ հայկական հող է, սակայն անհաւատներու ձեռքն է։ Հայերը կը շարունակեն երկրին մէջ բնակիլ, բայց անհաւատներուն հարկ կը վճարեն։ Ես միշտ հայերուն հետ կ՚ապրէի, որովհետեւ անոնք մեծ բարեկամութիւն կը տածէին գերմանացիներու հանդէպ. եւ որովհետեւ ես գերմանացի էի, շատ սիրով կը վարուէին հետս։ Անոնք սորվեցուցին ինծի Հայր մերը եւ իրենց լեզուն. եւ գերմանացիները Նեմեց (Nymitsch) կը կոչեն։

Հայաստան երեք թագաւորութիւններ կը պարունակէ. մէկը Թիֆլիզ կը կոչուի, միւսը՝ Սիս (Syos), եւ երրորդը՝ Երզընկայ (Ersignen), հայերէն՝ Ինսինկան (Insingkan) կոչուած, որ Փոքր Հայքն է։ Անոնք շատ տարիներ տիրած էին նաեւ Բաբելոնի, բայց այժմ այլեւս իրենց չէ։ Լէնկ Թիմուրի որդին այն ժամանակ գրաւեց Թիֆլիզը եւ Երզնկան (Ersing), երբ ես հոն կը գտնուէի։ Սիս (Siss)՝ Սուլթանին կը պատկանի. եւ գրաւուած է, Քրիստոսի ծնունդէն հաշուելով՝ 1277 թուականին. Ալքենիր (Alkenier) սուլթանը գրաւած է գայն այն ատեն։

ՀԱՅԵՐՈՒ ԿՐՕՆՔԸ (63)

Հայերը կը հաւատան Ս. Երրորդութեան։ Շատ անգամ լսած եմ իրենց եկեղեցիներուն մէջ, երբ պատարագի կ՚երթայի, իրենց քահանաներուն քարոզելը՝ թէ տասներկու առաքեալներէն Ս. Բարթողիմէոս եւ Ս. Թադէոս (Bartlom, Thaten) դարձուցած են զիրենք քրիստոնէութեան. բայց դարձեալ չուտով ուրացած են։ Սուրբ մարդ մը կար (կը քարոզէին) Գրիգոր կոչուած – Հայաստանի թագաւորը անոր զարմիկն էր – որ կ՚ապրէր Հռոմի Ս. Սեղբեստրոս Պապին ժամանակ։ Հայոց թագաւորը, որ բարի քրիստոնեայ էր, մեռաւ. իրեն յաջորդեց իր որդին, որ Տրդատ (Derthat) կը կոչուէր. ասիկա ահաւոր ոյժ ունէր, քառասուն եղան ոյժ. ինչ որ անոնք կրնային քաշել կամ բարձրացնել՝ թագաւորը առանձին կը վերցնէր։ Այս թագաւորն էր որ Բեթղեհէմի (Bethleen) մեծ եկեղեցին շինած է, ինչպէս արդէն ըսուած է։ Երբ հօրմէն վերջ թագաւոր եղաւ, ուրացաւ եւ քրիստոնեաները հալածեց, բռնեց իր զարմիկը Գրիգորը եւ հրամայեց իրեն որ պաշտէ իր կուռքը։ Բայց սուրբ մարդը մերժեց կատարել, եւ անոր համար զինքը նետեցին հորի մը մէջ որ լի էր իժերով, օձերով եւ ուրիշ տեսակ զզուելի գեռուններով, որպէսզի անոնք ուտեն զինքը։ Բայց անոնք չվնասեցին իրեն։ Եւ հոն տասներկու տարի մնաց։

Ճիշտ այս ժամանակներս՝ Իտալիայէն Հայաստան եկան քանի մը սուրբ կուսաններ եւ քրիստոնէական հաւատքը քարոզեցին՝ հակառակ հայկական կրօնքին։ Թագաւորը լսելով՝ հրաման հանեց զիրենք իր առջեւը բերելու։ Անոնց մէջ Շուշան (Susanna) անունով մէկը կար, որ շատ գեղեցիկ էր։ Ան թագաւորական առաջատ տարուեցաւ. ու երբ թագաւորը բռնի ուժով փորձեց զինքը իր կամքին ենթարկել, որքան ալ ուժով էր, դան մը չկրցաւ ընել մանկամարդ օրիորդին. իր բոլոր ուժով չկրցաւ յաղթել անոր, որովհետեւ Աստուած կ՚օգնէր անոր։ Այս բանը կոյսին յայտնուեցաւ բանտին մէջ, եւ բաւ. «վա՛յ, անօրէն խոզ»։ Անմիջապէս թագաւորը պահէն գլորեցաւ ու խոզի

փոխուելով՝ անտառ վազեց։ Երկիրը շըփոթութեան մատնուեցաւ. բայց երկրին նախարարները խորհուրդ ըրին ու Գրիգորը հորէն հանեցին, ազաչելով որ եթէ կրնայ՝ օգնէ թագաւորին։ Ան պատասխանեց իրենց եւ ըսաւ թէ պիտի չօգնէր՝ մինչեւ որ իրենք եւ թագաւորը քրիստոնեայ չդառնան։ Նախարարները խոստացան նաեւ թագաւորին կողմէն ալ։ Այն ատեն Գրիգոր ըսաւ. «Շուտով անտառ գացէք, փնտռեցէք զինքը եւ ինծի բերէք»։ Անոնք անտառ գացին ու թագաւորը Գրիգորին բերին. հազիւ թէ ան տեսաւ Գրիգորը, վազեց եւ անոր ոտքը համբուրեց։ Գրիգոր ծունր դրաւ ու աղօթք ըրաւ ամենակարող Աստուծոյ, որ ողորմի մարդուն եւ առողջացնէ։ Թագաւորը նորէն մարդ դարձաւ եւ իր բոլոր ժողովուրդով միասին դարձեալ քրիստոնեայ եղաւ, եւ պատերազմի ելաւ Բաբելոնի եւ անհաւատներու դէմ, եւ գրաւելով Բաբելոնը եւ ամբողջ երկիրը, երեք թագաւորութիւններ, քրիստոնեայ դարձուց զանոնք, եւ Գրիգորը կշերին եւ բոլոր եկեղեցական կարգերու գլուխ դրաւ։ Այսպէս իրենց կրօնքը հաստատուեցաւ Տրդատ թագաւորի օրով, Գրիգորի ձեռքով։

Անոնք առին շատ մը երկիրներ որ անհաւատներուն կը պատկանէին եւ սուրով ստիպեցին զանոնք քրիստոնեայ դառնալու. բայց այսօր կորսնցուցած են իրենց թագաւորութիւնները, հակառակ որ ռազմիկ ժողովուրդ են։ Դեռ շատ ժամանակ չէ որ թագաւորութիւն մը ալ կորսնցուցին ու լաւ մայրաքաղաք մը, որ Սիս (Siss) կը կոչուէր. սա Սուլթան-թագաւորէն դրաւուեցաւ։ Հոն է նաեւ պարիսպին աթոռը. բայց ան ծանր տուրք տրիարքին կը վճարէ Սուլթանին։ Զիպրեանի պէտք է վճարէ Սուլթանին։ Զիպրեանի (Zypern) թագաւորը շատ մը հայ ազնուականներ ունի իր արքունիքին մէջ, որովհետեւ շատ մօտ են իրարու։

Գրիգոր խմացաւ այն մեծ հրաշքը՝ զոր Սեղբեստրոս Պապը գործած էր Կոստանդիանոսի վրայ, երբ ան Հռոմի կայսր էր եւ հիւանդ էր՝ որովհետեւ ապատած էր զինքը [illegible]

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ՀՍՍՀ ZUUՌ-ԱՌՆ ՍՍՀ Ա. ՄԱՍԱՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

մը եւ անով մահէ փրկած շատ մը մանուկներ ալ, որոնք հաւաքուած էին սպանուելու համար, որովհետեւ բժիշկները պատուիրած էին որ կայսրը անոնց արիւնով լուացուի՝ որպէսզի հիւանդութիւնը բուժուէր։

ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱՍԻՆ (64)

Գրիգոր մտածելով ասոր վրայ՝ ըսաւ թագաւորին. «Այս իշխանութիւնը զոր դու ինծի տուիր, ո՛չ մէկ ազդեցութիւն ունի մինչեւ որ չվաւերացուի Սեղբեստրոս Ս. Հօրմէ»։ ու թագաւորին պատմեց նաեւ այն մեծ հրաշքը զոր Ս. Հայրը կատարած էր Կոստանդիանոս կայսրին վրայ։ Թագաւորը պատասխանեց թէ ինքն ալ սիրով պիտի տեսնէր զայն եւ հետը միասին պիտի երթար. եւ պատրաստուեցաւ ու կարգադրութիւններ ըրաւ իր թագաւորութեան մասին։ Հետը առաւ քառասուն հազար մարդ, քաջ ձիաւորներ ու հետեւակներ. առաւ նաեւ շատ մը մեծագին եւ յարգի քարեր՝ անոնցմով պատուելու համար Ս. Սեղբեստրոս սրբազան Հայրը։

Գրիգոր հետը առաւ իր ամէնէն ուսեալ մարդիկը՝ որ իր իշխանութեան տակ էին. եւ ճամբայ ելան անցնելով Բաբելոնէն, Պարսկաստանէն, Մեծ Հայքէն եւ ուրիշ շատ մը երկիրներէն. անցան Երկաթէ Դռնէն, որ երկու ծովերու միջեւ կը գտնուի, եւ հասան Մեծ Թաթարստան. անցան Ռուսաստանէն, անցան Վալաքիայէն (Ռումանիայէն), Պուլկարիայէն, Հունգարիայէն, Ֆրիուլիէն, Լոմպարտիայէն, Թոսքանայէն (through Walchi, Pulgeri, Ungeren, Frigaul, Lamparten, through Duschkan) եւ այսպէս ցամաքով Հռոմ հասան. այնպէս մը որ բնաւ ծովէն չանցան։

Երբ Հռոմի մօտեցան՝ Սեղբեստրոս բոլոր կոյրերը, կաղերը, հիւանդները իրենց ընդառաջ զրկեց, որպէսզի Գրիգոր առողջացնէր զանոնք, որովհետեւ կը փափաքէր անոր սրբութիւնը փորձել։ Երբ Տրդատ թագաւորը տեսաւ այդ մարդիկը՝ շատ [illegible], մտածելով որ քահանայապե-

տը ծաղրել կ'ուզէր զիրենք։ Բայց Գրիգոր առանց բարկանալու ըսաւ. «Ես կը հասկընամ թէ ի՞նչ կ'ուզէ»։ Եւ հրամայեց որ ջուր բերեն իրեն։ Եւ ծունր դնելով՝ ամենակարող Աստուծոյ աղօթք ըրաւ որ բոլոր անոնք որոնց վրայ ջուրը թէնէ՝ առողջանան։ Յետոյ գաւազանի մը ծայրը սպունգ մը դնելով սրսկեց դէպի ժողովուրդը. եւ որուն վրայ որ կաթեցաւ՝ առողջացաւ։ Կոյրերուն աչքերը բացուեցան։ Սեղբեստրոս Պապը լսեց եւ ընդառաջ ելաւ իր բոլոր կղերով, ամբողջ Հռոմ քաղաքով, եւ մեծ պատիւ ու յարգանք ցոյց տուաւ։ Բաբելոնէն մինչեւ Հռոմ ամբողջ տարի մը տեւեց ճամբորդութիւնը։

Գրիգոր խնդրեց Պապէն որ զինքը, իր կղերը եւ ժողովուրդը ազատ ընէ Հռոմի իրաւասութենէն, որովհետեւ իրենք այնքան հեռու են, որ միշտ չեն կրնար գալ Ս. Աթոռին։ Այն ատեն Պապը Պատրիարքութեան իշխանութիւն տուաւ իրեն, եւ եթէ կը փափաքէր իշխանութիւն ունենալ, միայն Հռոմէն պիտի կարենար ընդունիլ, եւ ամէն երեք տարին անգամ մը պէտք էին պատուիրակ մը ղրկել Հռոմ։ Այս ուխտը ըրին. եւ յարմարեցան թէ բոլոր անոնք որ իր հաւատքէն են, եպիսկոպոս կամ աշխարհական, Հռոմի աթոռին հըպատակ պէտք են ըլլալ, եւ եթէ երբեք այնպէս չըլլայ՝ Պապի բանադրանքին տակ պիտի իյնան, ըլլա՛յ Եպիսկոպոս կամ իշխան, կամ ծառայ, հարուստ կամ աղքատ, իր երկրին մէջ. այս երդումը ըրին Թագաւորն ալ եւ իր քաջերը։ Այս այսպէս տեւեց երեք հարիւր տարի Գրիգորէն վերջ, ու անոնք Ս. Գահին հպատակ մնացին. անկէ վերջ ալ չդացին Ս. Գահին եւ իրենք իրենցմէ Պատրիարք մը ընտրեցին։ Իրենք իրենց Պատրիարքը «Կաթողիկոս» (Kathagnes) կը կոչեն, եւ իրենց արքաները «Թագաւոր» (Takchauer)։

ՎԻՇԱՊԸ ԵՒ ՄԻԵՂՋԵՐՈՒՆ (65)

Նոյն ժամանակները, Հռոմի մօտ, լեռան մը վրայ, վիշապ մը եւ միեղջերու մը կ'ապրէին, որոնք շատ մնաս կը հասցնէին ճամբու մարդոց, այնքան որ ոչ ոք կըրնար անցնիլ։ Այն ատեն սրբազան Հայրը՝ Ս. Սեղբեստրոս, խնդրեց Հայոց Թագաւորէն, քանի որ ան շատ ուժով մարդ էր, թէ արդեօք չէ՞ր ուզեր փորձել՝ Աստուծոյ օգնութեամբ՝ սպաննել վիշապը եւ միեղջերուն։

Թագաւորը առանձին գնաց եւ տեսաւ թէ անոնք ո՛ւր էին. եւ երբ հոն հասաւ, տեսաւ թէ իրարու հետ կը կռուէին. զանոնք դիտեց մինչեւ որ վիշապը փախաւ ու միեղջերուն դայն հալածեց քարայրի մը մէջ։ Վիշապը ծակին մէջէն դարձաւ ու ինքզինքը կը պաշտպանէր միեղջերուն դէմ։ Միեղջերուն զարկաւ վիշապին եւ կը փորձէր դուրս քաշել դայն։ Վիշապը բըռնեց միեղջերուն ու կը կռուէին. յետոյ միեղջերուն դուրս քաշեց վիշապը մինչեւ վիզը, ու դիրար չէին ուզեր թողուլ։ Այն ատեն վազեց Թագաւորը ու վիշապին վիզը կտրեց. այդ ցնցումէն, զոր միեղջերուն տուաւ անոր, վիշապին գլուխը գլորեցաւ ժայռերէն վար. Թագաւորը ցատկեց ու սպաննեց միեղջերուն ալ։ Յետոյ Հռոմ դառնալով հրամայեց որ գլուխները բերեն։ Բաւական դժուարութեամբ կառքը կրցաւ փոխադրել վիշապին բեռցուած գըլուխը. եւ այսպէս Տրդատ Թագաւորը ազատեց հռոմայեցիները դեռուններէն. ասոր համար քաղաքը եւ մանաւանդ Ս. Հայրը մեծ պատիւներ ըրին։

* * *

Յետոյ Գրիգոր՝ Պապին գնաց ու խընդրեց անկէ հաւատքի մասերը (հանդանակը), զոր ընդունեցաւ, եւ իրենց եկեղեցիները դարձան, ուր Գրիգոր սորվեցուց քրիստոնէական հաւատքը, ինչպէս որ Պապէն ընդունեցաւ, զոր իրենք այլեւս չեն պահեր, ինչպէս վերը ըսինք։ Այժմ Կաթողիկոսը իրենք իրենցմէ կ'ընտրեն, եւ երբ մէկը անուանել ուզեն՝ տասներկու եպիսկոպոս եւ չորս արքեպիսկոպոս պէտք են ներկայ ըլլալ, եւ այսպէս ընտրուած կ'ըլլայ։ Գրիգորի Հռոմէն բերած հանդանակի շատ մը մասերը փոփոխուեցան, եւ

հիմա անոնք բաժնուած են Հռոմի եկեղեցիէն։

* * *

Իրենց քահանաները անխմոր հացով կը պատարագեն, եւ ոչ ոք կրնայ պատրաստել հացը, բայց այն քահանան միայն՝ որ պատարագը պիտի մատուցանէ, եւ միայն մէկ հատ կը շինէ։ Մինչ ան կը շինէ՝ միւս քահանաները պէտք են բոլոր սաղմոսները ըսել. եւ եթէ քահանաներ չկան՝ ինքը պէտք է բոլոր սաղմոսներն ալ ըսէ ամբողջութեամբ։ Կ'ըսեն թէ մեծ մեղք է որ մարդ մը կամ կին մը շինէ Ս. Խորհուրդի հացը. կ'ըսեն նաեւ թէ այդ հացը պէտք չէ հասարակ հացի մը նման ծախուի։ Անոնք Ս. Խորհուրդէն կը հաղորդուին գինիով եւ ոչ ջուրով։ Երբ Ս. Պատարագ ուզեն ըսել, ամէնքը կը միանան, եւ ոչ մէկը կը հաղորդուի՝ մինչեւ որ ան որ աւագ խորանին վրայ է չհաղորդուի, եւ այսպէս ամէնքը միասին կը հաղորդուին։ Աւետարանը դէպի արեւելք դարձած կը կարդան. եւ երբ քահանայ մը պատարագ պիտի ըսէ, պէտք չէ յանդգնի կէս գիշերէն վերջ քնանալ, եւ նախապէս երեք գիշեր, եւ գիշեր մըն ալ յետոյ, պէտք է իր կնոջմէն բաժնուած մնայ։ Թոյլ չի տրուիր ո՛չ սարկաւագին եւ ոչ աւելի ցած աստիճան ունեցողին՝ աեղանի քով ըլլալ, այլ միայն քահանային. ո՛չ մարդ եւ ոչ կին առանց խոստովանանքի պատարագին չեն կրնար մասնակցիլ. եւ կիները իրենց ամսականի ժամանակ եկեղեցի չեն կրնար մտնել։ Եթէ մէկը ուրիշի մը հետ թշնամութիւն կամ ոխ ունենայ՝ պէտք է եկեղեցիէն դուրս մնայ. թոյլ չեն տար ներս մտնել՝ մինչեւ որ չհաշտուի։ Պատարագի ժամանակ, մարդիկ եւ կիներ քահանային հետ միասին կ'երգեն «Հայր մերը»ը եւ «Հաւատամք»ը։ Ս. Հաղորդութիւն կը մատակարարեն նաեւ մանուկներուն։ Քահանաները մօրուք ու մազ չեն ածիլեր։ Փոխանակ Ս. Զէթի՝ անոնք բալասան (Միւռոն) կը գործածեն. Կաթողիկոսը ծանր դին կը վճարէ Սուլթանին՝ բալասանին համար, զոր ինք եպիսկոպոսներուն կը ղրկէ։

Երբ մէկը քահանայ ուզէ ըլլալ, պէտք է քառասուն օր եւ քառասուն գիշեր եկեղեցւոյ մէջ մնայ. եւ երբ քառասուն օրերը լրանան, իր առաջին պատարագը կ'երգէ, եւ երգելով դուրս կ'առաջնորդուի՝ պատարագի զգեստներ հագած։ Այն ատեն իր կիներն ու զաւակը կու գան, իր առջեւը կը ծնրադրեն, եւ ինքը կ'օրհնէ զանոնք. յետոյ կու գան քահանային բարեկամները եւ իր կնոջ բարեկամները եւ իրեն նուէրներ կը բերեն. եւ անոնք ալ որ հրաւիրուած են. մեծ ուրախութիւն կ'ընեն զինքը պատուելու համար, աւելի քան իր հարսանիքին. բայց ինքը չի կրնար իր կնոջ հետ ըլլալ՝ մինչեւ որ քառասուն օր յաջորդաբար պատարագ մատուցած չըլլայ։

Երբ փոքր երախայ մկրտեն, այր մարդ մը կ'ընդունի դայն եւ ոչ կին, որովհետեւ կ'ըսեն թէ միայն մարդ մը մկրտած է մեր Տէրը, եւ ոչ կին։ Եւ ծանր յանցանք է կին մը մկրտութեան տանիլ։ Անոնք մեծ յարգանք ունին մկրտութեան հանդէպ եւ ով որ իր կնքահօր առջեւ ելլէ՝ պէտք է դեռին ծունր դնէ։ Կը պնդեն թէ ամուսնութիւնը մինչեւ չորրորդ ազգականութիւն արգիլուած է իրարու հետ կապել։

Մեծ վստահութիւն ունին մեր կրօնքին վրայ եւ սիրով կու գան մեր պատարագին մեր եկեղեցիներուն մէջ, ինչ որ յոյները չեն ըներ։ Կ'ըսեն թէ իրենց եւ մեր կրօնքին մէջ հապա մանաչափ տարբերութիւն մը կայ, մինչ խոր տարբերութիւն կայ իրենց եւ յոյներու կրօնքին մէջ։

Շաբթուան ամէն Հինգշաբթի եւ Ուրբաթ օրերը պահք կը պահեն։ Յիսնակաց շրջանին պահք չեն բռներ եւ կրնան ձէթ ուտել. իսկ ծոմի օրերը, կէսօրէն վերջ, քանի անգամ ուզեն՝ կրնան ուտել։ Ս. Գրիգորի համար մէկ շաբաթ ծոմ կը պահեն։ Սուրբ մը ունին, Աւրենտիոս (Aurencius) կոչուած, որ վարդապետ մըն էր, որուն ի պատիւ դարձեալ շաբաթ մը ծոմ կը բռնեն. շաբաթ մը՝ Մեծն Ս. Յակոբի համար ծոմ կը բռնեն. տասնեւհինգ օր

Օգոստոսին մէջ ծոմ կը բռնեն՝ Ս. Աստուածածնի համար: Շաբաթ մը ծոմ կը բռնեն՝ երեք Մողերուն համար: Սուրբ մըն ալ ունին, որ քաջ մըն էր, Սարգիս (Zerlichis) անունով. զոր բարձրաձայն օգնութեան կը կանչեն՝ երբ պատերազմի կամ ուրիշ նեղութեան մէջ ըլլան. շաբաթ մըն ալ անոր համար ծոմ կը բռնեն: Շատ մը զինուորներ եւ ազնուականներ անոր համար երեք օր ալ ծոմ կը բռնեն Յունուարի մէջ, այնպէս որ ոչ մէկ բան կ'ուտեն կամ կը խմեն. զօրաւոր օգնական մըն է նեղութեան ժամանակ: Իրենց սուրբերու օրերը Շաբաթ օրերը կը կատարեն: Զատկի ձրագալոյցի պատարագը Երեկոյեան ժամերգութենէն վերջ կը մատուցանեն, որովհետեւ այն ատեն է որ լոյս կը ծագի Երուսաղէմի սուրբ գերեզմանին վրայ: Մեղի հետ կը ծոմեն Զատիկը, Երրորդութիւնը եւ Համբարձումը, միւս ծոմերը զատ կը կատարեն: Ծնունդը եւ Յայտնութիւնը միեւնոյն օրը կը ծոմեն. եւ նոյն օրը երեկոյեան ժամերգութենէն վերջ՝ պատարագ կը մատուցանեն: Կ'ըսեն թէ Աստուած այն օրը ծնաւ եւ երեսուն տարի վերջ միեւնոյն օրը մկրտուեցաւ. այդ օրը Յունուար վեցն է: Շաբաթ մը ծոմ կը պահեն տասներկու առաքեալներուն համար, եւ իրենց ծոմը մէկ օր միայն կը ծոմեն, եւ այն ալ շաբաթ օր մըն է: «Ողջոյն fեզ»ը տարին մէկ անգամ միայն կ'ըսեն, այն է Աւետման օրը, զոր մեղի հետ չեն կատարեր:

Երբ երկու ամուսիններ իրարու հետ կռուին, եւ մէկը չուզէ միւսը, իրարմէ կը բաժնուին սեղանակցութենէ եւ անկողնակցութենէ. բայց երբ ոչ մէկը ուզէ միւսը՝ կ'ամուսնալուծուին, այնպէս որ կը ընեն ուրիշի հետ ամուսնանալ: Երբ զաւակ ունենան՝ անոնք հօրը կը տրուին:

Իրենց եկեղեցիները բոլորն ալ ապատ են, եւ ոչ ոք կրնայ ժառանգել կամ վաճառել զայն: Երբ քահանայ մը իր դրամով եկեղեցի մը ուզէ շինել, պէտք է ժողովրդապետին տայ, այնպէս որ իր մահէն վերջ՝ ոչ ոք կրնայ կարգադրութիւն ընել անոր մասին, ապա թէ ոչ՝ թոյլ չեն տար շինելու. նոյնպէս է երբ իշխան մը կամ աշխարհական մը ուզէ հատ մը շինել. այնպէս որ ոչ ոք կրնայ միջամտել, որովհետեւ իրենց սովորութիւնը այսպէս է: Երբ քահանայ մը կամ աշխարհական մը եկեղեցի կը շինէր, իրենց ժառանգները կ'առնէին զայն, ինչպէս ուրիշ կալուածները, եւ վարձու կու տային կամ կը վաճառէին ուրիշ կալուածներու նման: Այս բանը իրենք փոխած են, եւ այլեւս թոյլ չի տրուիր, եւ կ'ըսեն թէ Աստուծոյ բոլոր տունները ազատ պէտք են ըլլալ:

Իրենց քահանաները ամէն դիւեր ժամերգութիւն կ'ընեն, ինչ որ յոյն քահանաները չեն ըներ: Կ'աղօթեն մեռելներուն համար ի շնորհս իրենց թողուցած նուէրին՝ իրենց կենդանութեան ժամանակ. կ'ըսեն թէ լաւագոյն է մարդ ինքնիր ձեռքով վառէ իր մոմը, քան թողու որ ուրիշ մը վառէ. որով ըսել կ'ուզեն թէ ով որ իր կենդանութեան ժամանակ չհոգայ իր հոգին, դժուար է որ յետոյ իր բարեկամները մտածեն իր մասին: Բարեկամները դրամը կ'առնեն եւ պիտի չմտածեն իր հոգին: Կ'ըսեն թէ հոգւոյն համար հոգալը՝ Աստուծոյ հաճելի գործ մըն է: Երբ ազգատ մը առանց խոստովանանքի կամ Քրիստոսի մարմինը ընդունելու մեռնի, գերեզմանատան մէջ տեղ մը կը տրուի անոր իր պաշտպանէն, եւ հոն կը թաղեն զինքը գերեզմանատան մէջ, եւ գերեզմանին վրայ մեծ քար մը կը դնեն, վրան կը գրեն Աստուծոյ եւ մեռածին անունը որ հոն կը հանդչի, եւ ասիկա կ'ընեն իրը նշան՝ թէ ան մեռած է: Եւ երբ եպիսկոպոս մը կամ քահանայ մը մեռնի, այնպէս կը զգեստաւորեն՝ ինչպէս որ խորանին առջեւ կը կենայ, եւ քահանաները գերեզմանը կը փորեն, յետոյ եկեղեցիէն դուրս կը տանին եւ գերեզմանին մէջ աթոռի մը վրայ կը բազմեցնեն: Առաջին օրը մինչեւ զօտին կը թաղեն, եւ ամէն օր վերթան գերեզման, եւ վրան կ'երդեն ու տաղմոս կը կարդան, եւ ամէն քահանայ ափ մը հող կը նետէ վրան. ամէն օր այսպէս կ'ընեն, մինչեւ ութերորդ օրը, եւ յետոյ բոլորովին կը թաղեն: Երբ երիտասարդ մը կամ կոյս մը մեռնի, մետաքսներով եւ թաւիշով կը զգեստաւորեն, ականջներուն վրայ ոսկի գինդեր կը կախեն եւ մատներուն վրայ մատանիներ, եւ այնպէս կը թաղեն երիտասարդները որոնք չեն ամուսնացած:

Երբ մէկը աղջկան մը հետ ամուսնանայ՝ որ կոյս պէտք է ըլլայ, եւ գտնէ որ կոյս չէ, եւ կը դարձնէ իր հօր, եւ չ'առներ՝ մինչեւ որ աւելի օժիտ չտրուի անոր, քան ինչ որ պայմանագրուած էր դաշինքով:

Եկեղեցիին մէջ միայն մէկ խաչ ունին եւ ոչ աւելի, ըսելով թէ մեղք է մեր Տէրը մէկ անգամէն աւելի խաչել եկեղեցիի մը մէջ: Իրենց խորանները պատկերներ չունին, եւ իրենց պատարիզներն ու եպիսկոպոսները ներողութիւններ չեն շնորհեր, կ'ըսեն թէ ներողութիւնն ու թողութիւնը Աստուծոյ կ'ինան. եւ երբ մէկը եկեղեցի մտնէ՝ զղջումով եւ բարեպաշտութեամբ, Աստուած, իր ողորմութեամբ, ներողութիւն ու թողութիւն կը շնորհէ անոր մեղքերուն: Երբ քահանան պատարագը վերջացնէ՝ օրհնութիւն չի տար, այլ կ'ելնէ խորանէն եւ մարդիկ ու կիներ առջեւը կու գան եւ ան մէկիկ մէկիկ անոնց գլխուն դպչելով կ'ըսէ. « Աստուած թողու քու մեղքերդ » (Asswatz thogu thu miechk):

Թիւ պատարագը բարձր ձայնով կը կարդան՝ որ ամէնքը կարենան լսել եւ կ'աղօթեն բոլոր անոնց համար՝ որոնք յանձնած են, եւ ամէն բանի համար որուն համար պէտք է աղօթել. բոլոր քրիստոնէութեան եկեղեցական եւ աշխարհական հեղինակութեան համար, կ'աղօթեն Հռոմի կայսրին համար, եւ բոլոր անոր հպատակ թագաւորներու, իշխաններու, կոմսերու, զինուորներու համար, եւ մինչ իրենք այսպէս կ'աղօթեն՝ ժողովուրդը կը իրենք այսպէս ձեռքերը առ Աստուած բարձրացնելով՝ կ'ըսեն «Տէր ողորմեա» (Pgornicka): Եւ մինչ քահանան կ'աղօթէ, մարդիկ եւ կիները անդադար կը կրկնեն այս

խօսքերը: Անոնք շատ ջերմեռանդ կը կենան եկեղեցւոյ մէջ, եւ բնաւ ասդին անդին չեն նայիր եւ չեն խօսիր, մանաւանդ երբ պատարագի ներկայ են: Իրենց եկեղեցիները շատ չքեղ կերպով կը զարդարեն եւ գեղեցիկ զգեստներ ունին, թաւիշէ եւ մետաքսէ եւ ամէն գոյնով:

Ոչ մէկ աշխարհական կը յանդգնի Աւետարան կարդալ, ինչպէս մեր ուսեալ աշխարհականները կ'ընեն, որոնք երբ գրքի մը հանդիպին, ամէն բան կը կարդան՝ ինչ որ մէջը գտնեն. ոչ ոք կը համարձակի այսպէս ընել. որովհետեւ ով որ Աւետարան կարդայ՝ Պատրիարքէն կը բանադրուի, որովհետեւ կ'ըսեն թէ ոչ ոք իրաւունք ունի Ս. Գիրք կարդալու, բացի քահանաներէն:

Ամէն շաբաթ օր կը խնկարկեն իրենց տունները եւ ամէն տօնի նախօրեակներուն, եւ ոչ ոք ուրիշ խունկ ունի բացի ճերմակ խունկէն որ Արաբիա եւ Հնդկաստան կ'ելլէ: Թէ՛ քահանաները եւ թէ՛ աշխարհականները անհաւատներու նման գետին նստած կ'ուտեն:

Իրենց քահանաներուն մէջ շատ քարոզիչներ չունին, որովհետեւ ամէնքը քարոզելու հրաման չունին: Իրենց քարոզիչները պէտք է Ս. Գրքին լաւ ծանօթ ըլլան, եւ պէտք է Պատրիարքէն իշխանութիւն ընդունին քարոզելու. եւ երբ իշխանութիւն ունենան՝ կրնան եպիսկոպոս մ'անգամ պատժել: Իրենց քարոզիչները «վարդապետ» (Varthabiet) կը կոչուին, որ նուիրակի հաւասար է. եւ մէկէն աւելի են, եւ քաղաքէ քաղաք կը պտըտին՝ քարոզելու համար: Երբ քահանայ մը կամ եպիսկոպոս մը սխալ ընէ, անոր համար կը պատժուի. կ'ըսեն թէ երբ քահանայ մը Աստուծոյ խօսքը սորվեցնէ, բայց չը-հասկնայ եւ քարոզէ՝ կը մեղանչէ:

ԹԷ ԻՆՉՈՒ ՅՈՅՆԵՐԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ ԹՇՆԱՄԻ ԵՆ (66)

Յոյները եւ հայերը իրարու միշտ թշնամի են ու ես ձեզի պիտի պատմեմ թէ

© National Library of Armenia

ինչո՞ւ այս այսպէս է, որովհետեւ ես հայոցմէ լսած եմ:

Թաթարները Յունաստան մտան քառասուն հազար զինուորներով եւ շատ վնաս հասցուցին երկրին, եւ պաշարեցին Պոլիսը: Այն ատեն Պոլսոյ կայսրը Հայոց Թագաւորէն խնդրեց քառասուն քաջեր, երկրին ամէնէն լաւերը, եւ խնդրեց որ իրեն օգնէ: Թագաւորը հարցուց թէ թշնամին ո՞րքան էր. պատգամաւորը պատասխանեց թէ քառասուն հազար էին: Այն ատեն Հայոց Թագաւորը քառասուն քաջեր ընտրեց, երկրին լաւագոյնները. «Քառասուն քաջեր պիտի գրկեմ Կայսրին, որոնք Աստուծոյ օգնութեամբ, պիտի ջնջեն անհաւատները, եւ երկրէն դուրս պիտի քըշեն զանոնք»:

Երբ քաջերը Պոլիս հասան Կայսրին մօտ, պատգամաւորը պատմեց ինչ պատուէր որ առած էր: Կայսրը կարծեց թէ Հայոց Թագաւորը զինքը ծաղրել կ'ուզէր: Երկրորդ օրը քաջերը կայսրին առջեւ եկան ու խնդրեցին որ թոյլ տրուի իրենց՝ թշնամիին դէմ ելլելը: Կայսրը հարցուց թէ արդեօք իրենք մտքերնին դրած են յաղթե՞լ թշնամիին: Իրենք խնդրեցին որ թոյլ տրուի իրենց դուրս ելլել եւ գոնեը իրենց եռեւէն փակուին, որովհետեւ ամենակարողն Աստուած իրենց հետ պիտի ունենան, եւ Անոր հետ պիտի պատերազմին քրիստոնէական հաւատքին համար. կա՛մ պիտի յաղթեն, կամ ալ պիտի մեռնին:

Կայսրը թոյլ տուաւ որ մեկնին. անոնք թշնամիին դէմ եկան եւ հազար հարիւր հոգի սպաննեցին եւ գերիներ ալ բերին դրան առջեւ. բայց կայսրը չուզեց որ անոնք ներս մտնեն՝ մինչեւ որ գերիները չսպաննեն. անոնք հոն դրան առջեւ բոլորն ալ ջարդեցին: Կայսրը շատ վախցաւ եւ մեծ խնամք տարաւ անոնց եւ շատ լաւ կը վարուէր անոնց հետ. անոնք ամէն օր կը կռուէին թշնամիին հետ եւ ամէն օր մեծ վնաս կը հասցնէին անոնց պատերազմի ժամանակ, եւ քիչ ատենէն վռնտեցին քաղաքէն, եւ երկրէն դուրս քշեցին:

Ու երբ այս երդուեալ քաջերը վռնտեցին թշնամին, կայսրին եկան եւ խնդրեցին որ թողու զիրենք իրենց Թագաւորին քով վերադառնալու. բայց կայսրը խորհուրդ ըրաւ թէ ի՛նչպէս մահով ջնջէ զիրենք, եւ հրաւիրեց որ դեռ երեք օր ալ քովը մնան. կ'ուզէր մեծ պատիւ եւ յարգանք ցոյց տալ իրենց. բարձր ձայնով կանչել տուաւ: «Ով որ կ'ուզէ ուտել խմել եւ զուարճանալ երեք օր կայսերական պարտէզի մէջ, դայ»: Այն իւրաքանչիւր քաջին օթեւանը մէկ մէկ կոյս աղջիկ գրկեց, որպէսզի անոնք այդ քաջերէն զաւակ ունենան եւ իրենց սերունդը հոն թողուն. որովհետեւ կայսրը իր իշխաններուն ըսաւ՝ թէ ինքը կ'ուզէր ծառերուն պտուղը, իսկ ծառերը կտրել, մտածելով թէ քաջերը մեռցնելէ վերջ՝ Հայաստանի Թագաւորը իրեն հըպատակ պիտի դառնայ:

Երրորդ գիշերը հրամայեց որ բոլոր քաջերը սպաննուին իրենց օթեւաններուն մէջ. հրամանը կատարուեցաւ. մէկ հոգի միայն ազատեցաւ, որուն երիտասարդ կինը պատմած էր անձնապէս: Այն վերադարձաւ եւ դանդատեցաւ իր Թագաւորին որ իր բոլոր ընկերները կայսրին հրամանով սպաննուեցան:

Թագաւորը զարհուրեցաւ եւ սաստիկ ցաւեցաւ իր քաջերուն համար, եւ գրեց կայսրին որ ինքը քառասուն մարդ գրկած էր որ քառասուն հազար կ'արժէին, եւ թող դիտնայ թէ ես պիտի դամ եւ իրաքանչիւր քաջիս համար քառասուն հազար մարդ պիտի սպաննեմ: Յետոյ Հայոց Թագաւորը մարդ գրկեց Բաբելոնի խալիֆային՝ անոր օգնութիւնը խնդրելու, Յոյն կայսրին դէմ քալելու համար: Խալիֆան ինքը անձամբ եկաւ ահագին բազմութեամբ անոր օգնելու. եւ այն ատեն միասին գիմեցին կայսրին դէմ չորս հարիւր հազար մարդով:

Պոլսոյ կայսրը ասիկա լսելով, հսկայ բազմութեամբ եկաւ անոնց հանդիպելու համար, եւ կռուեցաւ անոնց հետ, բայց երկար չդիմացաւ, փախաւ Պոլիս քաղաքը: Անոնք եռեւէն գացին մինչեւ Պոլսոյ ծովափը եւ հոն բանակ դարկին:

Այն ատեն Թագաւորը խնդրեց խալիֆայէն որ բոլոր գերի բռնուած մարդիկը իրեն տայ, եւ ինք անոր պիտի տար յոյներէն յափշտակուած բոլոր աւարը: Եւ այս այսպէս ըրին: Թագաւորը տարաւ գերիները քաղաքին դիմաց եւ քառասուն անգամ քառասուն մարդ սպաննեց. եւ ծովածոցը արիւնով կարմրցուց, որովհետեւ երդում ըրած էր որ ծովուն արիւնի գոյն պիտի տար. եւ այս ամբողջը ընելէ վերջ՝ տակաւին այնքան գերի ունէր, որ երեսուն յոյն՝ մէկ սոխի փոխարէն կուտար. ասիկա ըրին՝ կայսրը նախատելու համար, որպէսզի կարելի ըլլայ ըսել, թէ երեսուն յոյն՝ մէկ սոխի փոխարէն տըրուած են:

Հայերը լաւ մարդիկ են, ըլլա՛յ անոնք որ քրիստոնեաներու մէջ կ'ապրին, ըլլա՛յ անոնք որ անհաւատներու մէջ կ'ապրին: Եւ գործի մէջ ալ ճարտար են, որովհետեւ անհաւատներու բոլոր գեղեցիկ արուեստները կրնան ընել. ոսկիի, ծիրանիի, արծաթի, թաւիշի գործեր հայերն ալ կրնան բանիլ, եւ պատուական կտաւ ալ կը շինեն:

Թրգմն. Հ. Ա. ՓՈԿՈՂԵԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ԼՈՆՏՈՆԻ VICTORIA AND ALBERT ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

1957ի աշնան, Լոնտոն գտնուելուս միջոց, թանգարանին յախճապակիներու եւ ճենապակիներու վարիչ սիրելի բարեկամիս՝ Պր. Արդըր Լէյնի միջոցաւ վերահասու եղայ որ այդ մեծահռչակ թանգարանին մատենադարանին մէջ կը գտնուէին նաեւ երկու հին հայերէն ձեռագիրներ, եւ նաեւ երկու հին հայերէն ձեռագիրներ, եւ ցանկութիւն յայտնեց որ քննեմ: Հաճոյանկութիւն յայտնեց որ քննեմ: Հաճոյքով կատարեցի իր ցանկութիւնը, եւ այս անգամ հոս կը հրատարակեմ այսպէս անուանեալ մը ինկած երկու հայերէն ձեռագիրներու մասին ունեցած տեղեկութիւններս եւ դիտողութիւնները:

1. — Ասոնցմէ առաջինը Աւետարան մըն է Reid manuscript 72 (A. L. 2080--1903): Թղթեայ, ծաղկեալ եւ մանրանկարեալ, Թղթեայ, ծաղկեալ եւ մանրանկարեալ, բոլորգիր: Ունի փոքր Մեսրոպեան երկարագիր, ոչ թեամբ Աւետարանի մը մաթագիր գրչութեամբ Աւետարանի մը մաթագիր գրչութեամբ սեր պարունակող մաղաղաթեայ պահպանակներ:

Գլխաւոր դիշատակարանը Յովհաննու Աւետարանին վերջը, գրչէն.

« Փառք··· ի յանդ երեալ աւարտեցաւ ս(ուրբ)ք աւետարանս, ձեռամբ յոգնամեղ եւ փծոյն գրչի Մարգար գպիր անարժանի: Ընդ հովանեաւ ըստ ս(ուրբ)ք Յակոբայ եկեղեցիս: Եւ ծաղկազարդող սուրբին լիակատար անօրի(նականօք)»··· (էջ 288ա. ա. սիւն): Յիշատակարանը չէ ամբողջացուած գժբախտաբար:

Գրիչ՝ Մարգար գպիր, անտարակոյս նոյն գրիչ Մարգար գպիրն է, որ գրած է Աւետարան մը 1645ին Նոր Ջուղայի մէջ, Աղէի համար: Այս Աւետարանին հանդիպած էր ողբացեալ բարեկամս՝ Արտաւազդ Սրբազան Սիւրմէեան, 1946ին, Մարսիլիոյ մէջ, եւ նկարագրութեամբ ու յիշատակարանով հրատարակած էր «Անահիտ»ի Նոր շրջանի ԺԲ. տարւոյ թիւ 2ին մէջ, էջ 25: Նոյնը դարձեալ ինք հրատարակած էր Եւրոպայի անհատական ձեռագրաց իր ցուցակին մէջ իբր թիւ 9, եւ առանց ուշադիր ըլլալու, վրիպակով, նոյնը կրկնած է անդ իբր թիւ 20 Աւետարան:

© National Library of Armenia